

УДК 631.1:332.021.8.

ШЕЛЕНКО Д. І., канд. екон. наук

ГЛОВАЦЬКА В. В., канд. екон. наук

БАЛАНЮК С. І., канд. екон. наук

ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ ПІДПРИЄМСТВА НА ПОРЕФОРМНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ

У статті розглянуто фактори науково-методологічного забезпечення пореформеного розвитку сільського господарства. Досліджено складові пореформеного розвитку та проблеми становлення діяльності сільськогосподарських підприємств, його функції та стан їх впровадження в сучасних умовах господарювання. Проаналізовано категорії “системність” та “комплексність”. Розкрито розуміння сутності моніторингу, де він розглядається як безперервний ланцюг (цикл) процедур, здійснюваних за єдиним організаційно-методичним задумом з метою досягнення кінцевої мети. Встановлено, що важливою передумовою досягнення ефективності пореформеного розвитку є організація підсистеми з різним рівнем індивідуальної ефективності кожної з її складових. Стверджується, що системність пореформеного розвитку повинна виправдати своє цільове призначення і має базуватись на організаційних принципах. Вивчено особливості й характер пореформеного розвитку.

Ключові слова: сільськогосподарські підприємства, пореформений розвиток, організаційні принципи, виробничо-господарська структура, системність.

Постановка проблеми. Набуття Україною політичної незалежності стало поштовхом до переведення її економіки на принципово нові засади розвитку. В сільському господарстві вони найповніше проявилися у глибокому реформуванні аграрного сектору, яке спричинило перетворення у відносинах власності на землю і майно колишніх колгоспів і радгоспів та їх трансформацію в агроформування ринково-підприємницьких типів. Першоосновою таких реформувань стала відмова держави від монопольної власності на землю та її безоплатна передача у володіння селян та інших громадян. Власники землі використовують її індивідуально або передають в оренду іншим господарям – сільськогосподарським підприємствам, фермерським господарствам, іншим виробничо-господарським структурам. У такий спосіб на селі формується нетрадиційна для України радянського періоду соціальна й економічна ситуація, яка поступово змінюється під впливом особливостей організації та динаміки пореформеного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Напрямки та проблеми соціально-економічного занепаду села, низької зарплати переважної частини зайнятих у сільських підприємствах робітників, значне погіршення демографічної ситуації в сільській місцевості розглядають у своїх працях І.Ф. Баланюк, О.Г. Булавка, Л.М. Газуда, С.О. Гудзинський, В.С. Дієсперов, Л.Ф. Кондратенко, Л.О. Кустрич, М.А. Лендел, І.І. Лотоцький, І.В. Прокопа, В.П. Рябоконт, П.Т. Саблук,

Л.О. Шепотько, В. М. Якубів, В. В. Юрчишин та ін. Водночас, з огляду на новітні зміни в економіці країни, постає питання щодо подальшого дослідження науково-методологічного забезпечення пореформеного розвитку сільського господарства.

Мета дослідження – вивчення етапів та факторів науково-методологічного забезпечення пореформеного розвитку сільського господарства й розробка на основі одержаних даних пропозицій і заходів, спрямованих на підвищення ефективності їх подальшого розвитку.

Матеріали і методи дослідження. Дослідження проводилось з використанням праць вітчизняних та зарубіжних науковців в галузі економіки агропромислового комплексу, звітності сільськогосподарських підприємств, інформації Міністерства економіки України, Управління агропромислового розвитку в Івано-Франківській області та Державної служби статистики України. В дослідженні застосовувались наступні методи: синтезу та аналізу, спостереження, системний під-хід та інші.

Результати дослідження та їх обговорення. Соціально-економічна результативність підприємств значно відстає від потенційних можливостей аграрного сектору України і від потреб часу за всіма без винятку показниками – обсягами виробництва продукції сільського господарства, її структурою і якістю, ефективністю виробництва та іншими критеріями. Одним з найбільших негативних наслідків цього відставання є складна соціально-економічна й соціально-психологічна ситуація на селі, зумовлена великою кількістю обставин. До них належить не виправдане руйнування виробничо-ресурсної бази, надбаної в радянські часи, відсутність у країні стратегічно й соціально орієнтованої державної аграрної політики; започаткування аграрних реформувань без

визначення їх мети, завдань, етапів і механізмів здійснення; недостатньо підпорядкована інтересам сільського господарства макроекономічна політика держави щодо села; втрати його людського капіталу тощо [1].

Вивчення означеної проблеми в Івано-Франківській області дає підстави для певних узагальнень. Йдеться, передусім, про необхідність одночасного зосередження уваги на всіх без винятку факторах і показниках пореформеного розвитку й підвищення в ньому ролі та місця комплексності. На користь цього припущення свідчить наступне.

Поки що в більшості випадків (не лише на місцях, безпосередньо у виробництві, а й в регіонах) увагу зосереджено переважно на кількісних показниках пореформеного розвитку, тобто на збільшенні обсягів виробництва. Попри всю виправданість такого підходу, все очевиднішою стає необхідність одночасного включення в систему розвитку аграрного сектору, інших показників пореформеного виробництва на селі [2].

Одне з важливих місць серед них посідає відродження всіх сільськогосподарських галузей і підприємств і виведення їх на рівень оптимальної структури. Науково-прикладний аспект цієї проблеми найбільше досліджено в наукових працях М. П. Сахацького [3]. У зв'язку із цим, збалансованість пореформеного розвитку набуває ролі одного з найважливіших чинників його виведення на якісно вищий рівень.

Інакше кажучи, вдосконалення виробничо-господарської структури аграрного сектору взагалі й сільськогосподарських підприємств зокрема, можна розглядати як об'єктивну необхідність. Це зумовлено тим, що структуризація виробництва так чи інакше впливає на організацію і характер господарської діяльності підприємств та на соціально-економічну результативність їх розвитку.

На думку Я. П. Березівського, для більшості малих і середніх господарств гостро стоїть проблема досягнення оптимального рівня концентрації виробництва, що дає можливість ефективного використання передової техніки та прогресивних технологій виробництва, а це під силу великим господарствам, тому подальше трансформування аграрних підприємств повинно бути направлене на оптимізацію як їх розмірів, так і поєднання, адже через організаційні форми будуть використовуватись праця, земля і капітал, які належать власникам. У сільськогосподарських підприємствах за раціонального рівня концентрації виробництва значно успішніше можна вирішувати соціальні проблеми колективів [4].

Теоретично в процесі пореформеного розвитку особливого значення набуває орієнтація на реальне визнання пріоритетності інтересів сільського господарства взагалі та інтересів селян зокрема [5]. Тим не менше пріоритетність потреб сільського господарства і селянства повинна визначати розвиток сучасних аграрних відносин взагалі, в тому числі – напрямки подальшого реформування сільського господарства. Більше того, на цій основі має базуватися вся правова, соціальна, економічна та організаційна політика держави щодо села.

На думку Л. О. Кустріч, пореформений розвиток – не однойменний факт, який відбувається динамічно в часовому вимірі, розглянуті в часі процеси не можуть постійно протікати на однаковому рівні, і що в кожному конкретному випадку вони будуть виконувати нові складні завдання [6].

З інших наукових, теоретико-методологічних засад пореформеного розвитку сільського господарства, в тому числі у досліджуваній Івано-Франківській області, визначальними слід вважати наступні їх складові, розглянуті М. В. Вишиванюком [7]:

- розгляд пореформеного розвитку як безпосереднього продовження власне реформи;
- стратегічна спрямованість усіх без винятку здійснюваних на цьому етапі заходів із забезпечення його ефективного втілення;
- поступальна соціальна орієнтація пореформеного розвитку сільського господарства;
- забезпечення його відроджувального характеру тощо.

Вони належать до постійнодіючих і не втрачатимуть свого значення у майбутньому. Такою ж постійною буде проблема безперервного розвитку аграрного сектору і внесення в нього змін, доповнень і уточнень відповідно до конкретних умов [2].

Вивчення особливостей і характеру пореформеного розвитку сільського господарства в Івано-Франківській області дало підстави для двох важливих висновків. Перший стосується необхідності підвищення ролі й науково виважених методологічних підходів у регулюванні пореформених відносин. Вони поки що недооцінюються практикою, розглядаються спрощено й надто повільно включаються в систему аналітичних показників. Другий висновок констатує, що пореформений розвиток досі не став предметом постійного безперервного вивчення, внаслідок чого повільно втілюються у практику його здобутки і долаються допущені помилки і втрати.

Дедалі більшого значення набуває дотримання принципів системності в організації пореформеного розвитку. На цьому етапі критерій системності розглядається, умовно кажучи, “в парі” з категорією комплексності. На це вказує, зокрема, те, що в багатьох випадках ці категорії використовуються як ідентичні або близькі за змістом і наводяться в текстах “через кому”, наприклад: “комплексно, системно”. На перший погляд, це може видатися несуттєвим, але у разі глибшого вивчення між цими категоріями виявляється істотна різниця [8]. Категорія “комплексність” розуміється як така, що передбачає включення у виробничу діяльність всієї сукупності соціальних і виробничих елементів (складових), які, діючи як єдине ціле, повинні забезпечити досягнення конкретної проміжної чи кінцевої мети. Отже, комплексність являє собою організаційно-структурний “скелет” системи, яка досліджується й використовується на практиці [9].

На думку М. В. Вишиванюка, комплексний пореформений розвиток являє собою процес, який, охоплюючи всі їхні складові, повинен органічно поєднувати їх між собою [7]. Матковський П.С. вважає, що “умова комплексності повинна забезпечувати тісний взаємозв'язок між усіма методологічними положеннями, а системність – формувати їх як єдине ціле” [10]. Категорію системи С. Мочерний описує як “комплекс підсистем, елементів та компонентів і характерних їм властивостей, взаємодія між якими та середовищем зумовлює якісно або сутнісно нову інтегровану цілісність” [11].

Категорія “системність” охоплює науково-прикладну сутність, способи й механізми ефективного використання цих складових з метою досягнення якомога вищої соціально-економічної віддачі виробництва [9]. Системність розглядається як категорія, в якій, по-перше, всі елементи (складові) включаються у процес одночасно або в технологічно чи організаційно заданому порядку, або в чітко визначений час; по-друге, всі вони виконують певні цільові функції, єдність і співвідносність яких визначає характер і повноту (чи, навпаки, обмеженість) науково-методологічного забезпечення пореформеного розвитку; по-третє, вони повинні діяти в одному кінцевому напрямку як єдиний злагоджений, всебічно обґрунтований механізм [2].

Проте одного лише розуміння сутності проблеми недостатньо. Не менш важливим є її інший компонент – організаційний (організаційно-забезпечувальний). Як показує досвід, щоб будь-яка системність, у тому числі пореформеного розвитку, виправдала своє цільове призначення, вона повинна діяти (функціонувати) на наступних організаційних принципах:

- дія всіх складових системи має проявлятися у визначеному напрямку й забезпечувати формування на цій основі єдиного, злагодженого механізму функціонування системи та її підсистем;
- одночасне або в чітко технологічно чи організаційно визначеному порядку включення всіх складових системи у виробничий процес;
- виконання кожним з її елементів певної цільової функції: ступінь їх єдності і обґрунтованої співвідносності визначає характер, повноту і глибину науково-методологічного забезпечення розвитку АПК [9];
- функціонування системи має базуватися на принципах “управління за результатами”, тобто кожний її елемент повинен на всіх етапах його участі в системі бути націленим на якомога краще й ефективніше досягнення кінцевої мети системи [2].

За організації пореформеного розвитку необхідно також враховувати, що він, як система, об'єднує велику кількість галузевих, соціальних, економічних та інших підсистем. Кожна з них виконує властиву їй цільову функцію. Як показало дослідження, особливість дії кожної з них проявляється в тому, що рівень функціонування підсистеми не лише визначає її ефективність, але й впливає на якість функціонування споріднених підсистем – підвищує або, навпаки, знижує її. Внаслідок цього формується ситуація, за якої кінцевий результат функціонування системи (у цьому випадку – пореформеного розвитку) залежить від співвідносності в ній підсистем з різним рівнем індивідуальної ефективності кожної з них, тобто більша кількість ефективніше організованих підсистем забезпечує вищу ефективність всієї системи пореформеного розвитку. І, навпаки, загальна ефективність системи знижується під впливом негативно діючих підсистем. Тому важливою передумовою досягнення високої ефективності пореформеного розвитку є така організація, за якої всі його підсистеми функціонували б якомога краще і з більшою віддачею.

У методологічному й організаційно-методичному аспекті в управлінні пореформеним розвитком поступально зростає роль і значення його моніторингу [2]. Однак у практиці переважають випадки, коли під ним розуміють переважно відслідковування процесів і явищ.

Інакше кажучи, у визначенні моніторингу вбачається його зовнішня, формальна ознака. Таке розуміння моніторингу настільки увійшло в практику, що зафіксоване навіть в офіційних документах. Зокрема, протягом всього процесу реформування аграрних відносин Мінагрополітики й відповідні обласні відомства під назвою “моніторинг” подавали інформацію щодо кількості перетворених підприємств, площ зданих в оренду земельних паїв тощо. Проте аналітичні дані з приводу недосконалості й низької результативності відповідних процесів не наводились. Таке тлумачення моніторингу обмежувало можливості усвідомлення сутнісних змін та їх результатів, а також вибору шляхів подолання недоліків.

Вивчення причинно-наслідкових зв'язків у пореформеному розвитку зумовило потребу розглядати моніторинг як дійовий фактор підвищення ефективності функціонування агроформувань. З цією метою обґрунтовано висновок щодо чіткості його внутрішніх, сутнісних ознак. Серед різних підходів до такого сутнісного розуміння моніторингу був обраний варіант, у якому моніторинг розглядається як безперервний ланцюг (цикл) процедур, здійснюваних за єдиним організаційно-методичним задумом з метою досягнення кінцевої мети. Їх сукупність виправдано розглядати у такій послідовності:

- відслідковування кількісних характеристик процесів і явищ, на основі якого формується база даних для наступних процедур;
- аналіз одержаних даних з метою поглибленого розуміння таких процесів і явищ, у тому числі виявлення причин і наслідків одержуваних проміжних і кінцевих результатів підприємства в цілому чи його окремих структурних підрозділів тощо;
- формулювання на основі аналітичних даних висновків і пропозицій виробництву, у тому числі механізмів їх практичного втілення;
- організація впровадження пропонованих заходів у практику роботи агроформування.

При цьому, як показали подальші дослідження, потрібно дотримуватись наступних вимог. По-перше, з огляду на безперервність функціонування підприємства, моніторинговий процес має бути постійно діючим. По-друге, залежно від конкретних потреб моніторингу та його мети, він повинен охоплювати не лише підприємство загалом, але й його окремі складові. По-третє, слід враховувати, що на кожному етапі чи підетапі розвитку перед підприємством будуть поставати нові проблеми, які потребуватимуть удосконалення моніторингу не лише за формою, але й передбачатимуть його проведення на досконалішій науково-методичній основі.

Такий погляд на моніторинг розвитку агроформувань дає підстави розглядати його як процес, що, з одного боку, повинен удосконалюватись і розвиватись по висхідній, тобто переходити у вищу фазу якісно досконалішим; з іншого боку, безперервність моніторингу внеможливіє його розгляд як “автоматичний” перехід з однієї фази досліджуваного процесу в іншу на основі його якісного оновлення. Такий підхід до розуміння моніторингу стає важливою методичною складовою повнішого й глибшого розуміння особливостей і результатів пореформеного розвитку агроформувань Івано-Франківської області.

З урахуванням зазначеного вище, особливого значення набувають наступні фактори науково-методологічного забезпечення пореформеного розвитку сільського господарства [9]:

- всебічна науково-прикладна відпрацьованість кожної складової перетворень, які у процесі практичного втілення мають бути цілеспрямованими і надійно забезпеченими організаційно й методично;
- достатньо високий ступінь взаємоузгодженості всіх складових аграрних реформувань, задіяних в єдиному перетворювальному процесі;
- стратегічна спрямованість кожного елемента трансформації на досягнення кінцевої мети;
- поступальна соціальна орієнтація пореформеного розвитку, яка потребує відповідної підпорядкованості перетворень.

Висновки. Узагальнення викладених вище положень і поглядів інших авторів стосовно науково-методологічного забезпечення пореформеного розвитку сільського господарства дає підстави для кількох висновків:

- по-перше, надійне й ефективно діюче науково-методологічне забезпечення належить до найважливіших передумов (чинників) результативності пореформеного розвитку;
- по-друге, воно виконує не лише безпосередньо методологічно забезпечувальну функцію: водночас з використанням його положень будується організація пореформеного розвитку, внаслідок чого таку функцію можна одночасно вважати організаційною або науково-організаційною;

• по-третє, науково-методологічне забезпечення пореформеного розвитку є складним, багатоаспектним явищем, що потребує врахування великої кількості вихідних наукових і організаційних положень, оскільки взаємоузгодженість і характер їх взаємодії безпосередньо впливають на соціально-економічну ефективність пореформеного розвитку.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Юрчишин В. В. Розбудова системного державного управління сільським господарством // В. В. Юрчишин / Економіка АПК. – 2005. – № 6. – С. 3-18.
2. Шеленко Д. І. Проблемні аспекти пореформеного розвитку сільського господарства // Д. І. Шеленко // Агроінком. – 2004. – № 7-8. – С. 31-35.
3. Сахацький М. П. Проблеми відродження сільського господарства / М. П. Сахацький – К.: ІАЕ, 2000. – 304 с.
4. Березівський Я. П. Формування великотоварних аграрних підприємств асоційованого типу [Електронний ресурс]. / Я. П. Березівський – Режим доступу: http://archive.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/nvlnau/Ekon/2010_16/BerezivskiYA.pdf.
5. Бородіна О. М. Сільськогосподарське дорадництво та проблеми його кадрового забезпечення / О. М. Бородіна – К.: Інститут аграрної економіки, 2001. – 72 с.
6. Кустріч Л. О. Становлення сільськогосподарських підприємств на пореформленому етапі розвитку ([на матеріалах Черкаської області](#)) // Л. О. Кустріч / [автореф. дис.: 08.00.04](#) – економіка та управління підприємствами – ННЦ Інституту аграрної економіки – К., 2007. – 29 с.
7. Вишиванюк М. В. Новий етап розвитку аграрної реформи в області / М. В. Вишиванюк – Івано-Франківськ: Плай, 2001. – 218 с.
8. Бородіна О. М. Людський капітал на селі: наукові основи, стан, проблеми розвитку / О. М. Бородіна. – К.: ІАЕ УААН, 2003. – 277 с.
9. Шеленко Д. І. Деякі аспекти науково-методологічного забезпечення пореформеного розвитку сільського господарства // Д. І. Шеленко / Економіка: проблеми теорії та практики: Зб. наук. праць. – Вип. 197: У 5 т. – Т. II. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2004. – С. 269-273.
10. Матковський П. Є. Методологічні основи становлення приватного сектору в сільському господарстві // П. Є. Матковський / Економіка проблеми теорії і практики. Випуск 195. У 4 т. – Т. 2. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2004. – С. 472-479.
11. Економічна енциклопедія: У 3 т. – Т. 3. – К.: Академія, 2002. – 952 с.

Сельскохозяйственные предприятия на пореформенном этапе развития

Д. И. Шеленко, В. В. Гловацкая, С. И. Баланик

В статье рассмотрены факторы научно-методологического обеспечения пореформенного развития сельского хозяйства. Исследованы составляющие пореформенного развития и проблемы становления деятельности сельскохозяйственных предприятий, его функции и состояние их внедрения в современных условиях ведения хозяйства. Проанализированы категории "системность" и "комплексность". Раскрыто понимание сущности мониторинга, где мониторинг рассматривается как непрерывная цепь (цикл) процедур, осуществляемых по единственному организационно-методическому замыслу с целью достижения конечной цели. Установлено, что важной предпосылкой достижения эффективности пореформенного развития является организация подсистемы с разным уровнем индивидуальной эффективности каждой из ее составляющих. Доказано, что системность пореформенного развития должна оправдывать свое целевое назначение и базироваться на организационных принципах. Изучены особенности и характер пореформенного развития.

Ключевые слова: сельскохозяйственные предприятия, пореформенное развитие, организационные принципы, производственно-хозяйственная структура, системность.

Надійшла 10.10.2013.